

باید بدانیم حتی در برابر جامعه‌ای که در آن بالیده‌ایم و با امکانات آن رشد یافته‌ایم مسئولیت داریم. اگر در محیط خانواده هستیم، نسبت به اعضای خانواده، و اگر در محیط دانشگاهیم، نسبت به کنشگران این محیط مسئولیت و حقوقی داریم. در قسمت دوم درس، برخی از این مسئولیت‌ها در قالب کدهای اخلاقی دانشوری ارائه خواهند شد، اما آنچه در اینجا به عنوان راهبردی کلان مدنظر است این است که در انتخاب‌هایمان به حقوق دیگران نیز توجه کنیم.

مبنای مسئولیت‌پذیری در برابر دیگران

هدف‌داری خلقت انسان^۱ از یک سو، و اراده آزاد وی از سوی دیگر، مسئولیت‌پذیری انسان را در برابر خدا، دیگران و محیط خویش توجیه می‌کند.^۲ مسئولیت‌پذیری چنان اهمیت دارد که در تفسیر امانت در آیه ۷۲ سوره احزاب، از تعهد و قبول مسئولیت یاد شده است:

«إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا»^۳ ما امانت را بر آسمان‌ها و زمین و کوه‌ها عرضه داشتیم. آن‌ها از حمل آن ابا کردند و از آن هراس داشتند، اما انسان آن را بر دوش کشید. او بسیار ظالم و جاهل بود.»

مسئولیت‌پذیری امری است که در تمام زمینه‌های زندگی جاری است و نقش مهم و تعیین‌کننده‌ای در اصلاح روابط اجتماعی دارد.^۴

۱. آیات بسیاری از قرآن به شیوه عام یا خاص، به این مسئله اشاره دارند: «إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَ النَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ * الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ؛ مسلماً در آفرینش آسمان‌ها و زمین و در پی یکدیگر آمدن شب و روز، برای خردمندان نشانه‌هایی قانع‌کننده وجود دارد، همانان که خدا را در همه احوال، ایستاده و نشسته و به پهلو آرمیده، یاد می‌کنند و در آفرینش آسمان‌ها و زمین می‌اندیشند که «پروردگارا، این‌ها را بیهوده نیافریده‌ای. منزهی تو. پس ما را از عذاب آتش دوزخ در امان بدار!» (سوره آل عمران، آیات ۱۹۰ و ۱۹۱)؛ «الْحَسْبُ بَنُوتُكُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ؛ آیا پنداشتید که شما را بیهوده آفریده‌ایم و شما به سوی ما بازگردانیده نمی‌شوید؟» (سوره مؤمنون، آیه ۱۱۵)؛ «أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى؛ آیا انسان گمان می‌کند بی‌هدف رها می‌شود؟» (سوره قیامت، آیه ۳۶)؛ «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ؛ و جن و انس را نیافریدم، جز برای آن‌که مرا پرستند» (سوره ذاریات، آیه ۵۶).

۲. بحث ما در اینجا درباره اصل مسئولیت‌پذیری در ارتباطات میان فردی نیست، بلکه سخن برسر هستی‌شناسی مسئولیت‌پذیری است. بحث درباره اثبات مسئولیت انسان در قبال خود و خارج از خود است. آن‌گاه می‌توان درباره حدود و ثغور این مسئولیت سخن گفت.

۳. سوره حجرات، آیه ۷۲.

۴. محمدتقی فعالی، بخشش، ص ۳۴۸.

دانشجویی که در محیط خوابگاه با مسئله فقر هم خوابگاهی، علاقه شدید به یک دختر، اختلاف با خانواده و تنبلی دیگران در تحصیل مواجهه است می‌تواند دو گونه برخورد کند: الف) به من ربطی ندارد، من خودم هزار درد و مشکل دارم. پول ندارد که ندارد، به من چه؟ چشمش کور، می‌خواست عاشق نشود. آخر آدم با یک جزوه دادن و یک سلام و علیک عاشق می‌شود؟ و از این نمونه‌ها....

ب) باید کاری کنم تا دوستم هم بتواند در آرامش درس بخواند. بهتر است قدری از هزینه زندگی‌ام را کم کنم و به او بدهم یا خیری بیابم برای کمک به دوستم. مشاوره را می‌شناسم که می‌تواند به دوستم برای رهایی از این حالت عشق ناپخته کمک کند و....

♦ تمرین

نمونه‌هایی از خودخواهی و دیگرخواهی اخلاقی را درباره دانشجویان دیگر بنویسید.

...۱

...۲

...۳

...۴

۱۰-۱. درست‌کاری، صداقت و امانت‌داری علمی

یکی از راهبردهای کلان در عرصه دانشوری، اهتمام به درست‌کاری است. در فرایندهای آموزشی و پژوهشی، درگیر مسائل و چالش‌هایی مانند سرقت علمی، نقض امانت در انتقال پیام و مواردی از این قبیل خواهیم شد. باید این اهتمام در ما باشد که درست‌کار باشیم تا بتوانیم در این موقعیت‌ها بهترین انتخاب اخلاقی را داشته باشیم.

۲. کدهای اخلاقی در دانشوری (ناظر به دانشجویان)

ازجمله مهم‌ترین بخش‌های اخلاق کاربردی در عرصه‌های گوناگون، کدهای اخلاقی^۱ است که در زبان فارسی با واژگانی چون «آیین‌نامه اخلاقی»، «منشور اخلاقی» و «دستورالعمل اخلاقی» از آن‌ها یاد شده‌است و در سندهای اخلاقی، مانند منشور اخلاقی سازمان و عهدنامه اخلاقی کارکنان، منعکس می‌شوند. به طور کلی، دستورالعمل یا کد اخلاقی به مجموعه‌ای از راهنمایی‌های اخلاقی و به تعبیر دقیق‌تر احکام جزئی اخلاقی گفته می‌شود

که از اصول کلی اخلاقی منشعب می‌شوند و اندیشمندان اخلاق کاربردی برای بسط و تعمیق اخلاق در عرصه‌ای خاص مانند محیط‌زیست یا خانواده تدوین می‌کنند. همچنین صاحبان و متولیان مشاغل گوناگون برای بسط جایگاه اخلاق در میان کارکنان و شاغلان یک حرفه خاص، مجموعه‌ای از دستورالعمل‌های اخلاقی را تهیه می‌کنند. تهیه و تدوین چنین سندی از مهم‌ترین بخش‌های اخلاق حرفه‌ای در مشاغل گوناگون به شمار می‌رود.^۱ در عرصه دانشوری، شناخت این کدهای اخلاقی می‌تواند ضمن فراهم آوردن محیط سالم برای علم‌ورزی، میزان درگیری با چالش‌های اخلاقی را در دانشجویان و استادان دانشگاه کاهش می‌دهد. با توجه به مخاطب این کتاب (دانشجو)، این کدهای اخلاقی را در سه دسته «وظایف اخلاقی در برابر استادان»، «وظایف اخلاقی در برابر هم‌کلاسان» و «کدهای اخلاقی در پژوهش» بررسی می‌کنیم.

۱-۲. وظایف اخلاقی در برابر استادان

در سرنوشت هر فردی، برخی اتفاق‌ها، بعضی از اوقات و برخی افراد و شخصیت‌ها تأثیر عمیق و تعیین‌کننده‌ای دارند و مسیر زندگی خانوادگی، حرفه‌ای و شغلی و اجتماعی و مدنی او را مشخص می‌کنند. از آنجا که عنصر بینش و آگاهی مهم‌ترین مؤلفه تصمیم‌گیری درست و نتیجه‌بخش است، پس استاد و مربی در زمره مهم‌ترین افراد زندگی هر فرد به شمار می‌روند. بدین سبب، جایگاه استاد در آموزه‌های اسلامی و فرهنگ ایرانی بس رفیع و ممتاز است. درباره مقام بلند معلم و استاد و حقوقی که بر گردن شاگردان و متربیان دارند، عبارت درخور توجه و قابل تأملی در کتاب‌های اخلاقی بیان شده است: «انسان سه پدر دارد: ۱. پدری که باعث به وجود آمدن او می‌شود؛ ۲. پدری که دخترش را به عقد او درمی‌آورد؛ ۳. پدری که به او علم می‌آموزد.»^۲

فرزانگان و هوشمندان در پاسداشت مقام استاد رنج‌ها می‌کشند و ارادتی می‌نمایند و سعادت‌ها می‌برند. علامه حسن زاده رحمته‌الله نقل می‌کند که «من در درس استادی حاضر شدم و بیان و روش تدریس ایشان قوی و جذاب نبود و از این رو همه شاگردان درس را ترک کردند، اما من به احترام استاد یک سال به تنهایی در این درس حاضر شدم».

1. Adam Hayes, Code of Ethics: investopedia.com.

۲. مهدی نراقی، جامع السعادات، ج ۳، ص ۱۴۰ و ۱۴۱.